

Μιράντα Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού

TO FOREIGN OFFICE ΚΑΙ ΤΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΤΟ 1925

Η Μ. Βρεταννία, της οποίας ο πρωταγωνιστικός ρόλος στη συνομολόγηση των Συμφωνιών του Λοκάρνο, το 1925¹, πιστοποιούσε το ενδιαφέρον της για την παγίωση της ειρήνης και της ασφάλειας στην Ευρώπη, δεν μπορούσε να μείνει αδιάφορη στις πολιτικές εξελίξεις στη Βαλκανική χερσόνησο και στις δυσοίωνες προοπτικές που αυτές προοιωνίζονταν. Με αφορμή το ελληνοβουλγαρικό μεθοριακό επεισόδιο του Πετριτσίου², τον Οκτώβριο του 1925, η κινητοποίηση του βρεταννικού υπουργείου των Εξωτερικών για τη δυνατότητα εξεύρεσης μιας λύσης στο Μακεδονικό, «αυτή τη σύγχρονη εκδοχή του Ανατολικού Ζητήματος»³, αν και δεν απέδωσε ουσιαστικά αποτελέσματα, κατέληξε στον επαναπροσδιορισμό της βαλκανικής πολιτικής της Μ. Βρεταννίας. Οι γενικές γραμμές της πολιτικής αυτής αποτυπώθηκαν στα έγγραφα και στο υπόμνημα που φυλάσσονται στο αρχείο του βρεταννικού υπουργείου των Εξωτερικών, με τίτλο: «Το Μακεδονικό Ζήτημα και η δράση των Κομιτατζήδων» και με ημερομηνία 26 Νοεμβρίου 1925⁴. Το υπόμνημα, ένα από τα διάφορα που συντάχθηκαν από τις υπηρεσίες του Foreign Office σε περιόδους κρίσεως του Μακεδονικού για την πληρέστερη ενημέρωση των ιθυνόντων του υπουργείου, σύμφωνα άλλωστε με την πάγια τακτική του για όλα τα ζητήματα που αφορούσαν το ευρύτατο φάσμα της βρεταννικής εξωτερικής πολιτικής, περιγράφει συνοπτικά την ιστορική εξέλιξη του Μακεδονικού

Η εργασία αυτή ανακοινώθηκε σε μια πρώτη μορφή στο συνέδριο με γενικό θέμα «Το Μακεδονικό Ζήτημα: Όψεις και ιστορική εξέλιξη», το οποίο οργάνωσε το ΙΜΧΑ και το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας) το Νοέμβριο του 1994 στη Θεσσαλονίκη.

1. R. A. Carrié, *A Diplomatic History of Europe since the Congress of Vienna*, London 1965, σ. 417-422. Α. Ι. Κοραντής, *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης (1919-1955)*, τ. Α', *Η χλωαίνουσα ειρήνη (1919-1933)*, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 297-314.

2. J. Barros, *The League of Nations and the Great Powers, The Greek - Bulgarian Incident, 1925*, Clarendon Press-Oxford 1970.

3. The Balkan States, Foreign Office, Peace Handbooks, v. III, No. 15, [σειρά εκδόσεων του F.O.], London 1920, σ. 24.

4. P.R.O., Foreign Office, 26 Νοεμβρίου 1925, The Macedonian Question and Komitaji Activity, F.O. 371/10667 (c 16 134/15 693/7) φ. Bulgaria: Foreign relations. Greece, 1-7.

προβλήματος από τους αρχαίους χρόνους μέχρι και το 1925 και το χρονικό της ίδρυσης των Μακεδονικών Επαναστατικών Επιτροπών και της δράσης τους. Ορισμένες αναφορές και παρατηρήσεις του συντάκτη του για την Ελλάδα αποκτούν εξαιρετικά επίκαιρο ενδιαφέρον υπό το φως των πρόσφατων εξελίξεων στα βόρεια σύνορα της χώρας μας και της αναβίωσης των τοπικών εθνικισμών στα Βαλκάνια, ώστε το υπόμνημα αυτό να αποτελεί σημαντική ιστορική μαρτυρία για τον ελληνικό χαρακτήρα της Μακεδονίας σήμερα. Προτού αναφερθούμε στο περιεχόμενο του υπομνήματος, θα επιχειρήσουμε μια σύντομη επισκόπηση των πολιτικών συνθηκών που το παρήγαγαν και της στάσης της Βρεταννίας στο Μακεδονικό στο διάστημα των ετών 1920-1925.

Σύμφωνα με τη μακρόχρονη τακτική της και με δεδομένο ότι ο ορίζοντας των συμφερόντων της ήταν σχεδόν παγκόσμιος, η Βρεταννία απέφευγε να αναλαμβάνει συμμαχικές υποχρεώσεις που θα μπορούσαν να την παρασύρουν σε μια επέμβαση στην ευρωπαϊκή ήπειρο, όπου δεν είχε διεκδικήσεις αλλά ούτε και αξιόμαχο στρατό. Για τον λόγο αυτό η διατήρηση της ισορροπίας που θα διασφάλιζε την ειρήνη και θα απομάκρυνε την απειλή των τοπικών συγκρούσεων επιζητήθηκε συστηματικά από τις βρεταννικές κυβερνήσεις στη δεκαετία του 1920 όχι μόνον στον ευρωπαϊκό αλλά και στον βαλκανικό χώρο. Η προώθηση της ιδέας ενός Βαλκανικού Συμφώνου εγγυήσεως και διαιτησίας⁵ ανάλογου προς τις Συμφωνίες του Λοκάρνο που θα εξομάλυνε τις σχέσεις ανάμεσα στη Βουλγαρία, τη Γιουγκοσλαβία* και την Ελλάδα και θα συνέβαλλε στην αμοιβαία προσέγγισή τους σύμφωνα με τους όρους των συνθηκών της ειρήνης του 1919, ανακινήθηκε από τον Βρεταννό υπουργό των Εξωτερικών Sir Austin Chamberlain κατά την εκδίκαση της ελληνοβουλγαρικής διαφοράς του Πετριτίσιου στο Παρίσι, στα τέλη Οκτωβρίου 1925. Η πρόταση του Chamberlain αποκάλυπτε τη φιλοδοξία της βρεταννικής διπλωματίας να διαδραματίσει μεσολαβητικό ρόλο στις βαλκανικές υποθέσεις και συνδεόταν άμεσα με την ένταση των αγγλοσοβιετικών σχέσεων και την αγγλοτουρκική διένεξη για τη Μοσούλη που υπαγόρευε, μέσω ενός νέου βαλκανικού μετώπου, την άσκηση πιέσεων στην Τουρκία και την απόσπασή της από

5. Π. Πιτινέλης, *Ιστορία της Εξωτερικής Πολιτικής της Ελλάδος 1923-1941*, Αθήναι 1948, σ. 85. C. Svolopoulos, «Le problème de la securité dans le sud-est européen de l'entre deux-guerres: à la recherche des origines du Pacte Balkanique de 1934», *Balkan Studies* 14,2 (1973) 258-259, Thessaloniki. Πρβλ. Μ. Σταυρινού, *Το Βαλκανικό Σύμφωνο Ασφαλείας και η Ελλάδα, 1925-1926. Μία ελληνική πρωτοβουλία για την ειρήνη*, Κέντρο Σπουδών ΝΑ Ευρώπης [31], Αθήνα 1993.

* Το βασίλειο των Σέρβων-Κροατών-Σλοβένων μετονομάστηκε σε βασίλειο της Γιουγκοσλαβίας το 1929. Εδώ η χρήση του όρου Γιουγκοσλαβία/γιουγκοσλαβικός γίνεται για τη διευκόλυνση του αναγνώστη.

τη ρωσική επιρροή⁶.

Για τη Μ. Βρεταννία, η συνθήκη του Νεϊγύ αποτελούσε το σημαντικότερο έρεισμα της ειρήνης στα Βαλκάνια και έπρεπε να τηρηθεί ως είχε. Οποιαδήποτε παρέκκλιση από την αρχή αυτή, κατά την άποψη των ιθυνόντων του Foreign Office, θα ήταν ο ιδεωδέστερος τρόπος να υποκινηθούν αναστατώσεις όχι μόνον στη Χερσόνησο του Αίμου αλλά και στην Κεντρική Ευρώπη⁷. Δεν είναι δύσκολο να αντιληφθεί κανείς ότι η προσήλωση της Μ. Βρεταννίας στις συνθήκες της ειρήνης του Βουκουρεστίου (1913) και του Νεϊγύ (1919) προεξοφλούσε την αρνητική στάση της απέναντι στην αναθεωρητική πολιτική της Βουλγαρίας και στην τρομοκρατική δράση της ΕΜΕΟ που επιδίωκε να συντηρεί την ένταση στις σχέσεις της Βουλγαρίας με την Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία μέσω του μειονοτικού προβλήματος και το Μακεδονικό ζήτημα «ανοικτό»⁸.

Αν η Μ. Βρεταννία δύσκολα απέκρυπτε τη δυσπιστία της προς την κυβέρνηση του Αγροτικού Κόμματος της Βουλγαρίας υπό τον Αλέξανδρο Σταμπολίνσκυ στο διάστημα των ετών 1920-1923, απροκάλυπτα εξεδήλωσε τη δυσαρέσκειά της προς την κυβέρνηση Τσανκώφ, ο οποίος τον διαδέχθηκε μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα της 9ης Ιουνίου 1923⁹. Η διαφοροποίηση των βρεταννικών διαθέσεων οφειλόταν στο γεγονός ότι η πολιτική προσέγγισης της Γιουγκοσλαβίας που συστηματικά ακολούθησε ο Σταμπολίνσκυ από το 1921 και επιβεβαιώθηκε με τη συμφωνία της Νύσσας τον Μάρτιο του 1923¹⁰, αποτελούσε τουλάχιστον μία εγγύηση για το Λονδίνο ότι η κυβέρνηση των Αγρο-

6. Για τους σύνθετους παράγοντες που υπαγόρευσαν τη βρεταννική πρωτοβουλία, τον Οκτώβριο του 1925, με τη σύμφωνη γνώμη της γαλλικής κυβέρνησης, βλ., διεξοδικά, Chr. Davena-Mihova, «La politique de Locarno de l'Angleterre et de la France dans les Balkans en 1925 et 1926», *Études Historiques*, Sofia 1960, σ. 434, 436. Σχετικά με την επιδείνωση των αγγλοσοβιετικών σχέσεων μετά την επάνοδο των συντηρητικών στην εξουσία, τον Οκτώβριο του 1924, βλ. Α. Ι. Κοραντής, *ό.π.*, σ. 388-391.

7. V. A. Vasilev, «Bulgarian-British relations from 1920 to 1930», *Anglo-Bulgarian Symposium, London 1982. Proceedings. I*, School of Slavonic and East European Studies, University of London, London (1985) 172.

8. P.R.O., Ch. Smith προς H. Kennard, Foreign Office 7 Νοεμβρίου 1925, F.O. 371/10667.

9. Royal Institute of International Affairs, South-Eastern Europe, *A political and economic survey*, Oxford 1939, σ. 99-100. Πρβλ. L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Dryden Press, Hinsdale, Illinois, 1958, σ. 650. C. Jordan, «La Roumanie et le coup d'état de Bulgarie du 9 Juin 1923, Nouveaux témoignages», *Revue des Études Sud-Est Européennes*, t. 27, 1/2 (1989) 113-121, Bucarest.

10. P. R. O. Bulgaria, Annual Report του έτους 1923, F.O. 371/10671, σ. 3-6. Πρβλ. *La politique étrangère du gouvernement de l'Union Nationale Agrarienne Bulgare, Novembre 1919-Juin 1923*. Aleksandar Stamboliisky. *Héritage documentaire*, Sofia 1989, σ. 325. Η συμφωνία της Νύσσας συνιστούσε πραγματική πρόοδο στη διαδικασία εξομάλυνσης των διμερών σχέσεων και αφορούσε την κοινή στρατιωτική περιφρούρηση και άμυνα της βουλγαρο-γιουγκοσλαβικής μεθορίου κατά της δράσης των Κομιτατζήδων.

τικών ήταν διατεθειμένη πραγματικά να εγκαταλείψει τις βουλγαρικές αξιώσεις επί της σερβικής Μακεδονίας και να εξουδετερώσει δυναμικά τους Κομιτατζήδες και τους «Μακεδονίζοντες» θέτοντας τέρμα στη δράση τους¹¹. Ο θεαματικός αυτός αναπροσανατολισμός της βαλκανικής πολιτικής της Βουλγαρίας δημιούργησε προς στιγμή την εντύπωση στο Foreign Office ότι η διευθέτηση του Μακεδονικού ζητήματος ήταν δυνατή, σε βάρος όμως της Ελλάδας, αφού οι βουλγαρικές εδαφικές βλέψεις επί της δυτικής Θράκης διατηρούνταν ακέραιες και με την επιδιωκόμενη τότε από τη Σόφια διπλωματική υποστήριξη της Σερβίας στη συνδιάσκεψη της Λωζάννης¹². Οι εξελίξεις όμως σύντομα απέδειξαν ότι επρόκειτο για μια προσωρινή ύφεση στις σχέσεις της Βουλγαρίας με τη Γιουγκοσλαβία και την Ελλάδα.

Η περίοδος που ακολούθησε το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1923 στη Βουλγαρία μέχρι και το 1931 χαρακτηριζόταν από έντονη πολιτική αστάθεια και αύξηση της επιρροής της ΕΜΕΟ στις εσωτερικές και στις εξωτερικές υποθέσεις της χώρας, ώστε στην περιοχή της βουλγαρικής Μακεδονίας, όπου είχε τα στρατηγεία¹³ της και δρούσε ουσιαστικά ανεξέλεγκτη, να αποτελεί «κράτος εν κράτει», με αποτέλεσμα τη σοβαρή επιδείνωση των σχέσεων της Βουλγαρίας με τα δύο γειτονικά της κράτη από το 1924 και μετά. Η οργάνωση αυτή, αντιτιθέμενη στα σχέδια προσέγγισης των βαλκανικών κρατών, μετά την πρόσκαιρη αποδιοργάνωσή της στο διάστημα 1922-1923, επέστρεψε δραμύτερη στις γνώριμες μεθόδους της προπαγάνδας και των επιθέσεων στα εδάφη της γιουγκοσλαβικής και της ελληνικής Μακεδονίας, επιδιώκοντας, με τη συνενοχή των εθνικιστικών βουλγαρικών κυβερνήσεων, την πρόσκτηση

11. P.R.O., Young από Βελιγράδι, 20 Νοεμβρίου 1922, No 485, F.O. 371/7364 και το συνημμένο απόσπασμα της εφημερίδας *Πρεπορόντ* (10.11.1922) με τις σχετικές δηλώσεις του Βούλγαρου πρωθυπουργού στους εκπροσώπους του τύπου κατά την επίσημη επίσκεψή του στη σερβική πρωτεύουσα. Πβλ. Sp. Sfetas, *Makedonien und interbalkanische Beziehungen 1920-24*, Διδακτορική Διατριβή, Hieronymus, München 1992, σ. 140.

12. P.R.O., Young από Βελιγράδι, 20 Νοεμβρίου 1922, ό.π. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του Βρετανού επιτετραμμένου στη Σόφια, Erskine, οι προσπάθειες του ηγέτη του Αγροτικού Κόμματος, Αλ. Σταμπολίνσκυ, για την επίτευξη συμφιλίωσης με τη Γιουγκοσλαβία είχαν σχεδόν στεφθεί με επιτυχία κατά τον χρόνο της πτώσης του. Βλ. Bulgaria, *Annual Report*, 1923, ό.π., σ. 2. Πβλ. και Erskine από Σόφια, 7 Μαρτίου 1923, No 55, F.O. 286/841 και το συνημμένο απόσπασμα από τη φιλοκυβερνητική εφημερίδα *Πόμπεντα* (6.3.1923), στην οποία υποστηρίζεται ότι «η προσέγγιση με τη Σερβία είναι ο μόνος ενδεδειγμένος τρόπος για να επιλυθεί το πρόβλημα της βουλγαρικής διεξόδου στο Αιγαίο». Για τις βουλγαρικές διεκδικήσεις επί της δυτικής Θράκης στη συνδιάσκεψη της Λωζάννης, βλ. Α. Α. Κύρου, *Οι Βαλκανικοί Γείτονές μας*, Αθήναι 1962, σ. 105-109. Πβλ. Μ. Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, *Η Δυτική Θράκη στην εξωτερική πολιτική της Βουλγαρίας. Το Ζήτημα της βουλγαρικής οικονομικής εξόδου στο Αιγαίο (1919-1923)*, Gutenberg, Αθήνα 1997, σ. 209 επ.

13. Elisabeth Barker, *Macedonia, Its place in Balkan power politics* (The Royal Institute of International Affairs), London 1950, σ. 37-39. L. S. Stavrianos, ό.π., σ. 651.

της Μακεδονίας με τη μορφή της αυτονομίας ή της άμεσης προσάρτησης¹⁴. Δεν ήταν λοιπόν τυχαίο ότι η εχθρική αντίδραση της Μ. Βρετανίας απέναντι στο καθεστώς Τσανκώφ εκδηλώθηκε σχεδόν αμέσως με την άσκηση έντονων διπλωματικών και οικονομικών πιέσεων στη Σόφια¹⁵, που συνεχίστηκαν και το επόμενο έτος και στόχευαν στην αντικατάστασή του από άλλη κυβέρνηση περισσότερο ευεπίφορη στις βρεταννικές υποδείξεις σχετικά με την εξασθένηση της δράσης των Κομιτατζήδων, τη δημοκρατικότερη διακυβέρνηση της χώρας και την ειρήνευση της περιοχής. Οι ανησυχίες της βρεταννικής κυβέρνησης δεν ήταν αβάσιμες, αν ληφθεί υπόψη ότι η επικράτηση των ακραίων εθνικιστών, οι οποίοι τελούσαν υπό την επιρροή της ΕΜΕΟ, θα μπορούσε να οδηγήσει σε επικίνδυνες περιπλοκές στη Βαλκανική. Αξίζει να σημειωθεί ότι, παρά τις πιέσεις των φιλοβουλγαρικών οργανώσεων του Λονδίνου υπέρ της αυτονομίας της Μακεδονίας και τα υπομνήματα του γνωστού Noel Buxton και του στρατηγού Thompson προς το Foreign Office, οι οποίοι είχαν συμπεριληφθεί στη νέα κυβέρνηση του Εργατικού Κόμματος υπό τον R. MacDonald¹⁶, το 1924, η στάση της βρεταννικής διπλωματίας στο Μακεδονικό παρέμενε αμετάλλακτη παρά τις προσδοκίες της ηγεσίας της ΕΜΕΟ. Κατά τις εκτιμήσεις

14. Κατά την περίοδο 1926-1931 τα βουλγαρο-γιουγκοσλαβικά σύνορα παρέμειναν για μεγάλο διάστημα κλειστά. Η σκανδαλώδης ανάμειξη της ΕΜΕΟ, και συγκεκριμένα της ομάδας των Μιχαηλοφικών (από το όνομα του Ιβάν Μιχαήλωφ, πρωτοπαλλήκαρου του αρχηγού της Τοντόρ Αλεξανδρόφ), στις πολιτικές και στρατιωτικές υποθέσεις της χώρας υπονόμωσε επικίνδυνα τις σχέσεις της Βουλγαρίας με τα γειτονικά της κράτη. Οι Μιχαηλοφικοί επιδίωκαν την αυτονομία της σερβικής και της ελληνικής Μακεδονίας με απώτερο στόχο την προσάρτησή τους στη Βουλγαρία, σε αντίθεση με τους Φεντεραλιστές, οι οποίοι υποστήριζαν την ίδρυση της Ομοσπονδίας των Νοτίων Σλάβων. Για τη διάσπαση της ΕΜΕΟ, τις επιδιώξεις των δύο αντιμαχόμενων παρατάξεων και τις προσπάθειες της σοβιετικής διπλωματίας να χειραγωγήσει και ενοποιήσει τις δύο βουλγαρο-μακεδονικές οργανώσεις, βλ. Σπ. Σφέτας - Κυρ. Κεντρωτής, *Σκόπια. Σε αναζήτηση ταυτότητας και διεθνούς αναγνώρισης*, [ΙΜΧΑ 257], Θεσσαλονίκη 1994, σ. 39-41. Για μία σύγχρονη με τα γεγονότα εκτίμηση της δράσης των Κομιτατζήδων, βλ. P.R.O., Foreign Office, 26 Νοεμβρίου 1925, *The Macedonian Question and Komitaji Activity*, σ. 6-7. E. Barker, *ό.π.*, σ. 37-40.

15. P.R.O., W. Lampson προς Bentinck, Λονδίνο, 29 Ιουνίου 1923, F.O. 286/861. Το Λονδίνο άσκησε πιέσεις στη Σόφια για κυβερνητική αλλαγή με αντάλλαγμα την εκχώρηση προσφυγικού δανείου. Το δάνειο, το οποίο παραχωρήθηκε τελικά μετά από μακρές και επίπονες διαπραγματεύσεις υπό την εργγηση της ΚτΕ στη Βουλγαρία, συνομολογήθηκε στις 22 Δεκεμβρίου 1926, αφού την πρωθυπουργία είχε αναλάβει, από τον Ιανουάριο του 1926, ο Α. Λιάπτσεβ. Το δάνειο προέβλεπε αυστηρούς οικονομικούς και πολιτικούς όρους, οι κυριότεροι των οποίων αφορούσαν την πιστή εφαρμογή της συνθήκης της ειρήνης και την πλήρη των εξωτερικών χρεών και των πολεμικών επανορθώσεων της Βουλγαρίας. V. Vasilev, *ό.π.*, σ. 176-177.

16. Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί ότι η κυβερνητική αλλαγή στη Βρεταννία, που έφερε τους Εργατικούς στην εξουσία υπό τον R. MacDonald, τον Ιανουάριο του 1924, αναθέματα τη δράση της βουλγαρικής προπαγάνδας και των φίλων της στο Λονδίνο, όπως της Balkan Committee και της Near and Middle East Society, που προσπάθησαν με οργανωμένες εκδηλώσεις και μέσω ορισμένων εντύπων να συγκινήσουν την κοινή γνώμη για την παραβίαση των εθνικών δικαιωμάτων της βουλγαρομακεδονικής μειονότητας στη γιουγκοσλαβική και ελληνική Μακεδονία. Ωστόσο οι πιέσεις τους απέβησαν άκαρπες. V. Vasilev, *ό.π.*, σ. 181.

του Foreign Office, οι πολιτικές ισορροπίες που είχε διαμορφώσει ο Μεγάλος Πόλεμος και είχαν επισφραγίσει οι συνθήκες ειρήνης, στη συνολολόγηση των οποίων η Μ. Βρεταννία είχε ενεργά συμμετάσχει, ήταν τέτοιες, ώστε η παραχώρηση αυτονομίας στη Μακεδονία θα εγκυμονούσε πολύ μεγαλύτερους κινδύνους για την ειρήνη απ' ό,τι ο εκσερβισμός του μακεδονικού πληθυσμού από τη Σερβία¹⁷, η οποία ήταν η ισχυρότερη βαλκανική δύναμη και απολάμβαναν της υποστήριξης της Γαλλίας και των χωρών της Μικρής Συνεννόησης.

Στις αρχές του 1924, οι σχέσεις της Βουλγαρίας με το Σερβο-Κροατο-Σλοβενικό βασίλειο οξύνθηκαν επικίνδυνα, ώστε μια επιθετική ενέργεια εκ μέρους του τελευταίου να θεωρείται πολύ πιθανή, ενόψει και της φημολογούμενης μαζικής εξέγερσης που οργάνωνε η ΕΜΕΟ υπό την καθοδήγηση του Τ. Αλεξανδρόφ στο σερβικό και στο ελληνικό τμήμα της Μακεδονίας την άνοιξη του ίδιου χρόνου¹⁸. Αφορμή για την επιδείνωση των βουλγαρο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων υπήρξε ο χαρακτηρισμός των κατοίκων της σερβοκρατούμενης Μακεδονίας ως «Βουλγάρων» από τον πρωθυπουργό Τσανκώφ στη διάρκεια ομιλίας του στη Sobranje στην αρχή του χρόνου, ο οποίος απαιτήσε τον σεβασμό των εθνικών δικαιωμάτων και των ελευθεριών τους από την κυβέρνηση του Βελιγραδίου, επισύροντας, όπως αναμενόταν, την οργισμένη αντίδραση της τελευταίας¹⁹. Στο τέλος Φεβρουαρίου 1924, η απειλητική προοπτική μιας βουλγαρο-γιουγκοσλαβικής σύγκρουσης οδήγησε τη βρεταννική κυβέρνηση σε έντονο διάβημα προς τη Σόφια, μέσω του επιτετραμμένου της W. Erskine, με το οποίο εξέφραζε την αποδοκιμασία της για τις δραστηριότη-

17. Για τις απόψεις των ιθυνόντων του Foreign Office βλ. την ενημερωτική επιστολή του Ch. H. Smith, της Κεντρικής Υπηρεσίας Foreign Office, προς τον Βρεταννό επιτετραμμένο στο Βελιγραδί, H. W. Kennard, της 7ης Νοεμβρίου 1925, που συνοψίζουν τη στάση του βρεταννικού υπουργείου των Εξωτερικών στο Μακεδονικό ζήτημα για τα επόμενα χρόνια. P.R.O., F.O. 371/10667. Πρβλ. V. Vasilev, *ό.π.*, σ. 182-183.

18. V. Vasilev, *ό.π.*, σ. 180. Στο διάστημα των ετών 1920-1924, η ΕΜΕΟ συνέχιζε τον ανταρτοπόλεμο στο σερβικό τμήμα της Μακεδονίας, προκειμένου να ανακόψει την πολιτική του εκσερβισμού των κατοίκων της που προωθούσε η κυβέρνηση του Βελιγραδίου, ενώ σε σχέση με το ελληνικό τμήμα της Μακεδονίας προσπάθησε να ματαιώσει την εφαρμογή της ελληνοβουλγαρικής σύμβασης για την ανταλλαγή των πληθυσμών. Βλ. Σπ. Σφέτας - Κυρ. Κεντρωτής, *ό.π.*, σ. 40. Η κυβέρνηση της Σόφιας, φοβούμενη ότι οι επιδρομές των Κομιτατζήδων στη βουλγαρο-γιουγκοσλαβική μεθόριο μπορούσαν να προκαλέσουν στρατιωτική επέμβαση του Βελιγραδίου και ότι οι κομμουνιστές και οι οπαδοί του Αγροτικού κόμματος, επωφελοόμενοι της γενικής αναστάτωσης, θα υποκινούσαν εξεγέρσεις στη χώρα, αποφάσισε να λάβει, στο μέτρο των δυνατοτήτων της, ορισμένα δραστηρικά μέτρα ώστε να αποτρέψει μια τέτοια εξέλιξη. Επιπλέον, εκτιμούσε, όχι αβάσιμα, ότι η παρεχόμενη διά των συμφωνιών του 1924 διπλωματική υποστήριξη της Ιταλίας στη Γιουγκοσλαβία εννοούσε τον επιθετικό προσανατολισμό της εξωτερικής πολιτικής της τελευταίας εναντίον των ανατολικών γειτόνων της. Βλ. αναλυτικά P.R.O., Bulgaria, Annual Report του έτους 1924, F.O. 371/10671, σ. 5.

19. P.R.O., Annual Report του 1924, *ό.π.*· πρβλ. V. Vasilev, *ό.π.*, σ. 181.

τες του Τ. Αλεξανδρόφ και την ανησυχία της για τα σκληρά αντίποινα που θα μπορούσαν να επισύρουν εκ μέρους της Γιουγκοσλαβίας, καθιστώντας τη βουλγαρική κυβέρνηση υπεύθυνη για τις συνέπειες της δράσης του²⁰. Το βρετανικό διάβημα τελεσφόρησε άμεσα και διαβεβαιώσεις δόθηκαν από τη Σόφια στο Βελιγράδι ότι οι επιδρομές των Κομιτατζήδων θα σταματούσαν και οι βουλγαρικές στρατιωτικές και πολιτικές αρχές της μεθορίου θα συνεργάζονταν με τις αντίστοιχες σερβικές για την αντιμετώπιση μεμονωμένων επεισοδίων και τη σύλληψη των Κομιτατζήδων. Το γεγονός πάντως είναι ότι η σχεδιαζόμενη από τον Αλεξαντρόφ μεγάλη επίθεση, είτε διά της βίας είτε διά της πειθούς, αποτράπηκε και η ύφεση επικράτησε προσωρινά στις σχέσεις των δύο κρατών²¹. Ωστόσο, τα προβλήματα των προσφύγων και των μειονοτήτων, τα οποία κατά την πάγια τακτική της συνήθιζε να επικαλείται η βουλγαρική κυβέρνηση για να δικαιολογεί την προπαγανδιστική δραστηριότητα της ΕΜΕΟ και τα μεθοριακά επεισόδια, σοβαρότερο των οποίων ήταν για την ελληνική πλευρά, το καλοκαίρι του 1924, το επεισόδιο του Τερλίς²², συντηρούσαν την ένταση στο Μακεδονικό, χωρίς όμως οι σχέσεις της Βουλγαρίας με τα δύο γειτονικά της κράτη να οξυνθούν επικίνδυνα μέχρι το τέλος του χρόνου.

Η πρόοδος που προς στιγμήν συντελέστηκε στις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις με την υπογραφή του Πρωτοκόλλου Καλφώφ²³ από τους υπουργούς των Εξωτερικών Ν. Πολίτη και Χρ. Καλφώφ στη Γενεύη, υπό την αιγίδα της ΚτΕ στις 29 Σεπτεμβρίου 1924, για την προστασία της βουλγαρικής μειονότητας στην Ελλάδα και της ελληνικής στη Βουλγαρία, σύντομα εξανεμίστηκε, όταν η ελληνική Βουλή, υποχωρώντας στις γιουγκοσλαβικές πιέσεις, αρνήθηκε να το επικυρώσει τον Φεβρουάριο του 1925. Η καταγγελία της ελληνοσερβικής συνθήκης συμμαχίας του 1913 από το Βελιγράδι, στις 14 Νοεμβρίου 1924, την οποία η γιουγκοσλαβική ηγεσία επέλεξε ως μέθοδο για να εκφράσει την αντίθεσή της στην υπογραφή του Πρωτοκόλλου και στον χαρακτηρισμό των σλαβοφώνων της ελληνικής Μακεδονίας ως Βουλγάρων, οδήγησε τις σχέσεις των τριών κρατών σε αδιέξοδο, το 1925, και τη Μ. Βρετανία αντιμέτωπη για

20. P.R.O., Annual Report του 1924, ό.π., σ. 5-6.

21. Η σύλληψη τριακοσίων περίπου Κομιτατζήδων στη Σόφια και στα περίχωρα των συνόρων, τον Μάρτιο του 1924, προβλήθηκε από τη βουλγαρική κυβέρνηση ως απόδειξη της επιθυμίας της για τη διατήρηση της ειρήνης και των καλών σχέσεων της Βουλγαρίας με τα γειτονικά της κράτη, αλλά δεν έπεισε την κυβέρνηση του Βελιγραδίου, η οποία απέδωσε τις συλλήψεις σε σκόπιμο ελιγμό των Βουλγάρων για τη δημιουργία εντυπώσεων υπέρ αυτών στις Μεγάλες Δυνάμεις. P.R.O., Bulgaria, Annual Report, 1924, ό.π., σ. 6-7.

22. Α. Ι. Κοραντής, ό.π., σ. 370.

23. Α. Τούντα-Φεργάδη, *Ελληνο-Βουλγαρικές Μειονότητες, Πρωτόκολλο Πολίτη-Καλφώφ 1924-1925*, [ΙΜΧΑ 201], Θεσσαλονίκη 1986.

μια ακόμη φορά με το Μακεδονικό²⁴. Προς την κατεύθυνση αυτή συνέβαλε και η δημοσίευση της δήλωσης της νέας Κεντρικής Επιτροπής της Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης στον βουλγαρικό τύπο, περί τα τέλη Φεβρουαρίου, σχετικά με τους στόχους της μελλοντικής πολιτικής της, η οποία, ελάχιστες αμφιβολίες άφηνε στο εξωτερικό για τους στενούς δεσμούς της Οργάνωσης με την κυβέρνηση Τσανκώφ²⁵, ενώ αποκάλυπτε ταυτόχρονα την εσωτερική πολιτικο-ιδεολογική διάσπαση που είχε εκδηλωθεί στους κόλπους της εξαιτίας της σοβιετικής ανάμειξης στο Μακεδονικό.

Ο κύριος στόχος της Οργάνωσης αφορούσε τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου Μακεδονικού κράτους υπό την αιγίδα της Κοινωνίας των Εθνών ή ενός αυτόνομου και ισότιμου κράτους-μέλους στο πλαίσιο της γιουγκοσλαβικής ή της μελλοντικής βαλκανικής ομοσπονδίας²⁶. Για την επίτευξη του σκοπού αυτού, η Οργάνωση προσέβλεπε όχι μόνον στη δράση των μελών της, αλλά και στην ενεργό συμπαράσταση όλων των καταπιεζόμενων εθνοτήτων στην Ελλάδα και στη Σερβία, ειδικότερα στους Κροάτες, στους Σλοβένους και στους Αλβανούς, και αποκήρυττε κάθε ανάμειξη της Τρίτης Διεθνούς ή οποιασδήποτε άλλης ξένης κυβέρνησης, της βουλγαρικής συμπεριλαμβανομένης, που θα επιχειρούσε να τη χρησιμοποιήσει για ίδιους σκοπούς²⁷. Στη δήλωση αναφερόταν χαρακτηριστικά ότι η χρησιμοποίηση επαναστατικών μεθόδων ήταν απαραίτητη στην ελληνική και σερβική Μακεδονία, όχι όμως και στη βουλγαρική²⁸.

24. Για τις γιουγκοσλαβικές πιέσεις στην κυβέρνηση Αθηνών σχετικά με την αναγνώριση των αλβανόφωνων της ελληνικής Μακεδονίας ως Σέρβων, που θα υποβοηθούσε την πολιτική του εκσερβισμού των πληθυσμών της σερβικής Μακεδονίας και το καθεστώς της ελεύθερης σερβικής ζώνης στη Θεσσαλονίκη στη διάρκεια των ελληνο-γιουγκοσλαβικών διαπραγματεύσεων, την άνοιξη του 1925, βλ. αναλυτικά σε Α. Τούντα-Φεργάδη, *ό.π.*, σ. 148 κ. εξ. και Μ. Σταυρινού, *Το Βαλκανικό Σύμφωνο Ασφαλείας και η Ελλάδα 1925-1926*, *ό.π.*, σ. 14 κ. εξ.

25. P.R.O., Erskine από Σόφια προς Α. Chamberlain, 11 Μαρτίου 1925, και συνημμένη Νο 1 η δήλωση της EMEO, F.O. 371/10667.

26. Τα γεωγραφικά όρια του «Μακεδονικού κράτους» οριζόνταν ως εξής: βόρεια, η γραμμή Ρίλας, Οσόγκοβο και Σκάδρου, δυτικά, τα δυτικά αλβανικά όρη, νότια, ο ποταμός Μπιστρέτσα (Αλιάκμονας) και το Αιγαίο, ανατολικά, ο ποταμός Νέστος και η δυτική Ροδόπη. Ibid. πρβλ. Κ. Βασιλόπουλος, *Σύγχρονα Εθνολογικά Όρια του Ελληνισμού στα Βαλκάνια*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 51-56.

27. Η δήλωση χαρακτήριζε τους Μακεδόνες που ενδιαφέρονταν για τη «Βαλκανική Ομοσπονδία» (το προπαγανδιστικό δημοσιογραφικό όργανο της EMEO (Ενωμένης) που έδρευε στη Βιέννη και υποστηριζόταν από την Κομμουνιστική Διεθνή) ως εχθρούς της Οργάνωσης: πρβλ. Σπ. Σφέτας - Κυρ. Κεντρωτής, *ό.π.*, σ. 42-43.

28. Σύμφωνα με πληροφορίες του Βρεταννού επιτετραμμένου στη Σόφια, Erskine, η Κεντρική Επιτροπή της Οργάνωσης είχε δεσμευθεί να συμπαρασταθεί στην κυβέρνηση Τσανκώφ, ενόψει σχεδιαζόμενης κομμουνιστικής εξέγερσης, και να απέχει προσωρινά από την πρόκληση επιπεισodιών στη βουλγαρο-γιουγκοσλαβική μεθόριο, προκειμένου να αποφευχθεί η ένταση στις σχέσεις των δύο κρατών, με την προϋπόθεση ότι η κυβέρνηση του Βελιγραδίου θα χαλάρωνε τα καταπιεστικά μέτρα στη σερβική Μακεδονία. Ωστόσο, τα επεισόδια δεν έλειψαν, ενώ σημειώθηκαν απόπειρες δολοφονίας στελεχών της γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης από τους Κομιτατζήδες. P.R.O., Erskine από Σόφια, 2 Ιουνίου 1925, F.O. 371/10667.

Οι βουλγαρο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις επιδεινώθηκαν επικίνδυνα τον Απρίλιο του 1925, όταν, με αφορμή τα αιματηρά επεισόδια στη Σόφια του μηνός εκείνου, βαρύτατες κατηγορίες εκτοξεύθηκαν από αξιωματούχους της βουλγαρικής κυβέρνησης στη *Sobranje* κατά της σερβικής διπλωματικής αντιπροσωπείας για συνενοχή και ενθάρρυνση προς τους Κομμουνιστές και τους Αγροτικούς²⁹. Η κατάσταση ανησύχησε τη βρεταννική κυβέρνηση και έντονες πιέσεις ασκήθηκαν στο Βελιγράδι από τους διπλωματικούς αντιπροσώπους της Μ. Βρεταννίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας για αυτοσυγκράτηση³⁰, ενώ, παράλληλα, το Λονδίνο υποδείκνυε στον Βούλγαρο υπουργό Εξωτερικών, Καλφώφ, ο οποίος είχε επισκεφθεί τη βρεταννική πρωτεύουσα για να διαπραγματευθεί την εκχώρηση εξωτερικού δανείου, την αντικατάσταση της κυβέρνησης Τσανκώφ από κυβέρνηση συνασπισμού³¹.

Λίγες μόλις μέρες μετά την υπογραφή των Συμφωνιών του Λοκάρνο, συνέβη το επεισόδιο του Πετριτσιού, στις 19 Οκτωβρίου 1925, όταν ο στρατηγός Πάγκαλος, ο οποίος είχε εγκαθιδρύσει δικτατορία στην Ελλάδα από τα τέλη Ιουνίου 1925, αποφάσισε να σκληρύνει τη στάση του απέναντι στη Βουλγαρία με τις γνωστές για την Ελλάδα δυσάρεστες συνέπειες³². Η Βουλγαρία προσέφυγε αμέσως στην Κοινωνία των Εθνών και στις 26 Οκτωβρίου το Συμβούλιο του Οργανισμού της Γενεύης συνήλθε εκτάκτως στο Παρίσι για την εκδίκαση της ελληνοβουλγαρικής διαφοράς. Εισηγητής της υποθέσεως ήταν ο Βρεταννός υπουργός των Εξωτερικών Α. Chamberlain. Συγχρόνως, το Συμβούλιο διόρισε διεθνή ανακριτική επιτροπή για τη διερεύνηση των αιτιών και τον καταλογισμό των ευθυνών.

Το Συμβούλιο της ΚτΕ ολοκλήρωσε τις εργασίες του σχετικά με το ελληνοβουλγαρικό επεισόδιο στις 30 Οκτωβρίου και η ανακριτική επιτροπή υπέβαλε

29. P.R.O., Young από Βελιγράδι προς Α. Chamberlain, 30 Απριλίου 1925, F.O. 371/10667 και Bulgaria, Annual Report του έτους 1925, F.O. 371/11223. Η κυβέρνηση Τσανκώφ είχε εξαπολύσει εκτεταμένες διώξεις κατά των οπαδών του Αγροτικού και του Κομμουνιστικού Κόμματος και οι καταχρήσεις της συσπειρώσαν τους οπαδούς τους, οι οποίοι αντέδρασαν με τρομοκρατικές ενέργειες, με αποκορύφωμα τα επεισόδια στον καθεδρικό ναό της Σόφιας τον Απρίλιο του 1925.

30. P.R.O., Young από Βελιγράδι, 30 Απριλίου 1925, *ό.π.* Στο σημείο αυτό πρέπει να προστεθεί ότι η σερβική ηγεσία, σταθμίζοντας ρεαλιστικά την κατάσταση, υιοθέτησε στάση ανοχής απέναντι στην κυβέρνηση Τσανκώφ, φοβούμενη την επικράτηση του μπολσεβικισμού και του πολιτικού χάους που θα ακολουθούσαν στη Βουλγαρία, σε περίπτωση βίαιης ανατροπής της, και τις καταστροφικές συνέπειες για τα Γιουγκοσλαβικά συμφέροντα και τις σχέσεις των δύο χωρών που θα είχε μία τέτοια εξέλιξη.

31. P.R.O., Memo του R. McNeil της 19 Μαΐου 1925 σχετικά με το περιεχόμενο των συνομιλιών του με τον υπουργό των Εξωτερικών της Βουλγαρίας, Καλφώφ, στο Foreign Office. Από Α. Chamberlain προς Erskine, 25 Μαΐου 1925, F.O. 286/917.

32. Α. Ι. Κοραντής, *ό.π.*, σ. 372-373. Harry T. Psomiades, «The diplomacy of Theodoros Pangalos 1925-1926», *Balkan Studies* 13,1 (1972) 8-9.

τη δυσμενή για την Ελλάδα έκθεσή της στο Συμβούλιο στις 28 Νοεμβρίου³³.

Στις 30 Οκτωβρίου 1925, ο Βρεταννός επιτετραμμένος στο Βελιγράδι, Kennard, έστειλε ιδιωτική επιστολή³⁴ στον προϊστάμενο της Κεντρικής Υπηρεσίας του Foreign Office, W. Lampson, ο οποίος συνόδευε τον A. Chamberlain στο Παρίσι. Αντίγραφο της επιστολής του έστειλε ταυτόχρονα και στον H. Smith της ίδιας υπηρεσίας του βρεταννικού υπουργείου των Εξωτερικών. Εκφράζοντας την έντονη ανησυχία του για τα αλληπάλληλα συνοριακά επεισόδια και τον άμεσο κίνδυνο που συνεπάγονταν για την ειρήνη στα Βαλκάνια, ο Kennard επισήμαινε ότι η συγκυρία ήταν κατάλληλη για να εξεταστεί το Μακεδονικό στο περιθώριο των εργασιών του Συμβουλίου, αφού «η Μακεδονία ήταν η αιτία για όλες τις ταραχές που συνέβαιναν στο μέρος αυτό, όταν δεν ήταν η Αλβανία, ... και ότι ενόσω οι Κομιτατζήδες συνέχιζαν ελεύθεροι την εγκληματική δράση τους με τη συνενοχή της Σόφιας, θα ήταν αδύνατον να υπάρξει ποτέ ειρήνη στα Βαλκάνια και ανώφελο να συζητούν για “Βαλκανικό Λοκάρνο”»³⁵. Στην απάντησή του, ο H. Smith, της 7ης Νοεμβρίου 1925³⁶, αναφερόμενος στις εκδοχές που εξετάστηκαν στις συσκέψεις του Foreign Office για το Μακεδονικό, με αφορμή την ελληνοβουλγαρική διαφορά, ενημέρωσε τον Kennard για τις απόψεις που επικράτησαν και οι οποίες συγκεφαλαιώνουν τη βρεταννική πολιτική της περιόδου στο επίμαχο ζήτημα. Όπως προκύπτει, το βρεταννικό υπουργείο των Εξωτερικών εξέτασε ορισμένες ρυθμίσεις αναφορικά με την ασφάλεια των ελληνοβουλγαρικών συνόρων για την αποτροπή στο μέλλον ανάλογων επεισοδίων και δόθηκαν σχετικές οδηγίες στον πρόεδρο της διεθνούς ανακριτικής επιτροπής, Sir H. Rumbold³⁷. Στις συσκέψεις εκείνες, η ιδέα ανάμειξης της Κοινωνίας των Εθνών στο Μακεδονικό απορρίφθηκε κατηγορηματικά. Με δεδομένα α) την πρόσφατη αποτυχία της ΚτΕ σε ό,τι αφορούσε το πρωτόκολλο Πολίτη-Καλφώφ, που είχε προκαλέσει την όξυνση των βουλγαρο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων, β) τη στρατιωτική υπεροχή των Σέρβων και τον επιχειρούμενο εκσερβισμό της Μακεδονίας, το Foreign Office εκτιμούσε ότι το Μακεδονικό ήταν εξαιρετικά πολύπλοκο ζήτημα για να αντιμετωπιστεί με πιθανότητες επιτυχίας από την ΚτΕ³⁸. Η ανάμειξή της στο μειονοτικό πρόβλημα θα επέσυρε την επέμβαση

33. Π. Πιτινέλης, *ό.π.*, σ. 82-83.

34. P.R.O., Kennard από Βελιγράδι προς Lampson, 30 Οκτωβρίου 1925, F.O. 371/10667 και αντίγραφο του ιδίου προς Smith.

35. Αυτόθι.

36. P.R.O., Ch. H. Smith προς H. W. Kennard, Foreign Office 7 Νοεμβρίου 1925, F.O. 371/10667.

37. Αυτόθι. Πβλ. J. Barros, *ό.π.*, σ. 65, 83, 88.

38. P.R.O., Smith προς Kennard, *ό.π.* Άλλωστε από την αρχή της εκδήλωσης του επεισοδίου το Foreign Office είχε επιδείξει απροθυμία σε ενδεχόμενη παρέμβαση της Κοινωνίας των Εθνών και,

των Μεγάλων Δυνάμεων και θα κατέληγε, όπως ανέφερε χαρακτηριστικά ο H. Smith, είτε σε φάρσα είτε στη διάλυση του Οργανισμού της Γενεύης³⁹.

Για τη διαφύλαξη της ειρήνης αλλά και για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας και ισορροπιών στα Βαλκάνια, σε συνάρτηση με τη διεθνή συγκυρία του 1925, το Foreign Office αποσυσχέτισε το Μακεδονικό από το ελληνοβουλγαρικό επεισόδιο του Πετριτσίου, με τη δικαιολογία ότι επρόκειτο για μια στρατιωτική αψιμαχία μεταξύ των δύο κρατών, ενώ στην πραγματικότητα γνώριζε ότι η βουλγαρική ενέργεια συνδεόταν με το μειονοτικό πρόβλημα και είχε προκληθεί από τους Κομιτατζήδες⁴⁰. Καταλήγοντας, ο Smith τόνιζε ότι οι Σέρβοι είχαν ισχυροποιήσει τη θέση τους σε μεγάλο βαθμό στη Μακεδονία, ώστε μετά από δέκα χρόνια αδιατάρακτης κατοχής το Μακεδονικό θα είχε από μόνο του επιλυθεί και θα έπαυε να υφίσταται. Κατά συνέπεια, η πλέον ενδεδειγμένη αντιμετώπισή του επέβαλλε την αποφυγή εξωτερικών επεμβάσεων και διεθνοποίησης του προβλήματος που θα υπονόμει τη σερβοποίηση της Μακεδονίας⁴¹.

Οι απόψεις αυτές του βρεταννικού υπουργείου των Εξωτερικών, οι οποίες, ας σημειωθεί, τηρήθηκαν με συνέπεια σε ολόκληρη τη δεκαετία του 1920, εκφράζουν και σε μεγάλο βαθμό εξηγούν την πρόταση που διατύπωσε ο A. Chamberlain στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών για τη συνομολόγηση Βαλκανικού Συμφώνου εγγυήσεως και διαιτησίας τον Οκτώβριο του 1925.

Προτού η ανακριτική επιτροπή υποβάλει το πόρισμά της στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών για το ελληνοβουλγαρικό επεισόδιο, η αρμόδια υπηρεσία του Foreign Office συνέταξε ένα υπόμνημα σχετικά με το Μακεδονι-

στη συνέχεια, η προσπάθειά του επικεντρώθηκε στην αποτροπή της διέγερσης της κρίσης, την οποία η εμπλοκή των Κομιτατζήδων καθιστούσε πιθανή. J. Βαργος, *ό.π.*, σ. 27-29, 30-31., 51, 59, 85.

39. Αναφορικά με τις ελληνοβουλγαρικές μειονότητες, το έργο της ανταλλαγής τους, σύμφωνα με τις διατάξεις της σχετικής Σύμβασης του 1919, είχε αναλάβει η Μικτή Επιτροπή της ελληνοβουλγαρικής μετανάστευσης, όργανο αυτόνομο που δεν συνδεόταν άμεσα με την Κοινωνία των Εθνών. Α. Τούντα-Φεργάδη, *ό.π.*, σ. 160-161.

40. Κατά την άποψη του Έλληνα πρεσβευτή στο Λονδίνο, Δ. Κακλαμάνου, οι Βούλγαροι είχαν σκόπιμα επιλέξει τη χρονική στιγμή για την επιθετική ενέργειά τους σε σημείο των ελληνικών συνόρων πλησίον του γιουγκοσλαβικού εδάφους, ελπίζοντας ότι θα μπορούσαν να επωφεληθούν από τις περιπλοκές που θα ακολουθούσαν σε σχέση με τη γενικότερη κατάσταση που επικρατούσε στη Χερσόνησο του Αίμου. Η ηγεσία του Foreign Office αντιμετώπισε με σκεπτικισμό την εκδοχή αυτή, στάση που γίνεται κατανοητή αν ληφθεί υπόψη ότι η απόφασή της να υποστηρίξει τυχόν καταδικαστική απόφαση για την Ελλάδα είχε αποκραυγαλωθεί προτού το Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών περατώσει τις εργασίες του και συνδεόταν με τον ρόλο του «αμερόληπτου» κριτή των βαλκανικών υποθέσεων που επιθυμούσε να προβάλει απέναντι στη Βουλγαρία. J. Βαργος, *ό.π.*, σ. 22-23, 57, 66, 79-80. Ωστόσο ο κίνδυνος τουρκικής εμπλοκής υπέρ των Βουλγάρων σε μια βαλκανική ανάφλεξη ήταν πάντα υπαρκτός και οι υπηρεσίες του Foreign Office και του Quai d'Orsay δεν απέκρυψαν την ανακούφισή τους όταν τερματίσθηκε η κρίση.

41. P.R.O., Smith προς Kennard, *ό.π.*: πρβλ. το Υπόμνημα: The Macedonian Question and Komitaji Activity, σ. 7.

κό Ζήτημα και τη δραστηριότητα των Κομιτατζήδων, την 26η Νοεμβρίου 1925. Στο υπόμνημα αναφέρονται συνοπτικά τα εξής:

Γεωγραφικά: Η Μακεδονία από την αρχαία εποχή και μέχρι το τέλος της τουρκικής κατοχής εθεωρείτο ως μία γεωγραφική περιοχή με κεντρικά σημεία τη Θεσσαλονίκη και τα Σκόπια.

Ιστορικά: Μία απλή αναφορά στον Φίλιππο της Μακεδονίας και στον Μέγα Αλέξανδρο αποδεικνύει ότι στους προχριστιανικούς χρόνους η Μακεδονία είχε τη δική της ιδιαίτερη ιστορία. Ταυτόχρονα όμως επισημαίνεται ότι ο Αλέξανδρος μεταλαμπάδευσε στην Ασία όχι τον μακεδονικό αλλά τον ελληνικό πολιτισμό. Στα μεταχριστιανικά χρόνια, οι διαδοχικές κατακτήσεις από σλαβόφωνους λαούς και από τους Τούρκους στη συνέχεια (τέλος 14ου αι.) θεμελίωσαν κυριαρχικές διεκδικήσεις από όλες τις βαλκανικές φυλές με εξαίρεση τους Ρουμάνους και τους Αλβανούς. Παρά ταύτα, δεν υπήρξε ποτέ ούτε εθνική ούτε οικονομική οντότητα με το όνομα Μακεδονία. Κατά συνέπεια, αναφέρει ο συντάκτης του υπομνήματος, κάθε αξίωση για εθνική και οικονομική αυτονομία της Μακεδονίας είναι ένα σύγχρονο κατασκεύασμα χωρίς καμία ιστορική θεμελίωση, ενώ το κυριότερο χαρακτηριστικό είναι η υπεροχή του ελληνικού στοιχείου στη Μακεδονία του Αιγαίου μεταξύ του Ολύμπου και του ποταμού Νέστου.

Στη συνέχεια, ο συντάκτης του υπομνήματος τοποθετεί την πρώτη εμφάνιση του Μακεδονικού ζητήματος το 1870 και την αποδίδει στην κίνηση της εθνικής αφύπνισης των Βουλγάρων σε συνδυασμό με την απόσχιση της βουλγαρικής εκκλησίας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως. Η ίδρυση της βουλγαρικής ηγεμονίας το 1878 και η προσάρτηση της ανατολικής Ρωμυλίας αργότερα⁴² αποτέλεσαν το θρίαμβο της βουλγαρικής μορφωτικής εκστρατείας και το ένασμα για την εντατική βουλγαρική προπαγάνδα στη Μακεδονία, που την οδήγησε σε ευθεία αντιπαράθεση με την Ελλάδα. Οι διεκδικήσεις της Βουλγαρίας σε ορισμένες περιοχές της Μακεδονίας ενισχύθηκαν από το γεγονός ότι οι περιοχές αυτές της αναγνωρίστηκαν δύο φορές –με τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου το 1878 και τη Σερβοβουλγαρική συνθήκη συμμαχίας το 1912– αλλά δεν τις απέκτησε ποτέ. Οι ηγεμονικές φιλοδοξίες της Βουλγαρίας στη Βαλκανική οδήγησαν στον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο και στην οριστική απώλεια όλων των περιοχών που διεκδικούσε στη Μακεδονία.

Η κατάσταση μετά τον Μεγάλο Πόλεμο: Με εξαίρεση τη Θράκη, οι συνθήκες της ειρήνης του 1919 και του 1920 δεν μετέβαλαν ουσιαστικά τα σύνορα

42. Στο κείμενο αναφέρεται εκ παραδρομής ότι η προσάρτηση της ανατολικής Ρωμυλίας από τη Βουλγαρία έγινε «ένα χρόνο αργότερα», δηλαδή το 1879, ενώ πραγματοποιήθηκε το 1885 (σ. 2).

της Ελλάδας, της Σερβίας και της Βουλγαρίας. Αναφορικά με τη Μακεδονία, τα σύνορα παρέμειναν όπως είχαν καθοριστεί από τη συνθήκη του Βουκουρεστίου του 1913. Η ίδρυση του Σερβο-Κροατο-Σλοβενικού βασιλείου ανέδειξε τη Σερβία ως ισχυρότερο βαλκανικό κράτος και ενίσχυσε τις ηγεμονικές τάσεις για αναβίωση της παλαιάς σερβικής αυτοκρατορίας του Στέφανου Δουσάν. Η Βουλγαρία ουδέποτε παραιτήθηκε από τις βλέψεις της στη Μακεδονία, τις οποίες συντηρεί ακόμη με το δήθεν (sic) πρόβλημα των μειονοτήτων της στην Ελλάδα και στη Γιουγκοσλαβία και με τη δράση των Κομιτατζήδων.

Συμπερασματικά, ο συντάκτης του υπομνήματος καταλήγει στα εξής σχετικά με το Μακεδονικό:

1. Η Μακεδονία δεν μπορεί να θεωρηθεί ως εθνική ή οικονομική οντότητα. Εδαφικά θα είναι πιθανότατα διαιρεμένη μεταξύ των τριών κρατών.

2. Οι ελληνικές διεκδικήσεις επί της Μακεδονίας του Αιγαίου είναι θεμελιωμένες ιστορικά, ενώ οι σερβικές και οι βουλγαρικές αξιώσεις επί της Νότιας Μακεδονίας είναι σε μεγάλο βαθμό κατασκευασμένες για πολιτικούς λόγους. Κατά συνέπεια, το Μακεδονικό ζήτημα δεν μπορεί να παραλληλισθεί με το ζήτημα, λόγου χάρη, της Αλσατίας και της Λωρραίνης.

3. Το κύριο πρόβλημα στην περιοχή της Μακεδονίας εστιάζεται στους Μακεδονοσλάβους (sic), οι οποίοι αριθμητικά είναι λιγότεροι από το ήμισυ του συνολικού πληθυσμού της επαρχίας, ενώ, παράλληλα, είναι πιθανόν η πλειονότητα των Σλάβων αυτών να είναι ή να ήταν φιλο-Βούλγαροι, ωστόσο είναι λάθος να αποκαλούνται με άλλη ονομασία εκτός από εκείνη των Μακεδονοσλάβων. Κατά συνέπεια, τόσο οι σερβικοί ισχυρισμοί ότι πρόκειται για Νοτιοσλάβους, όσο και οι βουλγαρικοί ισχυρισμοί ότι είναι Βούλγαροι δεν είναι τεκμηριωμένοι, ώστε σχετικό δημοψήφισμα να μη θεωρείται αξιόπιστο.

4. Η διαίρεση της Μακεδονίας με βάση το φυλετικό κριτήριο και ιδιαίτερα της αμφισβητούμενης ζώνης στο νότο είναι αδύνατη.

5. Είναι αμφισβητούμενο κατά πόσο οι βουλγαρικές διεκδικήσεις στις περιοχές του Μοναστηρίου, του Ιστίπ και της Οχρίδας είναι θεμιτές, αλλά έστω και αν η Μακεδονία είχε διαμοιραστεί κατ' αυτό τον τρόπο, η Σερβία θα είχε αποκοπεί από δύο κράτη, μέσω των οποίων εξασφαλίζει διέξοδο στο Αιγαίο, και θα ήταν άδικο να της ζητηθεί να παραιτηθεί υπέρ του εχθρού της από περιοχές που κατέκτησε σε δύο πολέμους.

6. Σε κάθε περίπτωση, η παρούσα διαίρεση της Μακεδονίας είναι πιθανόν η καλύτερη δυνατή και δεν συντρέχει κανένας ουσιαστικός λόγος για νέες συνοριακές ρυθμίσεις.

Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι πληροφορίες που δίνει ο συντάκτης του υπομνήματος για το ιστορικό της ίδρυσης και τις δραστηριότητες της

ΕΜΕΟ.

Κατ' αρχήν αναφέρεται ότι στις αρχές της δεκαετίας του 1890, οι διάφορες βουλγαρικές συμμορίες, που μέχρι τότε δρούσαν άτακτα στο μακεδονικό έδαφος, οργανώθηκαν σε δύο κεντρικές επιτροπές (τις οποίες οι Τούρκοι αποκαλούσαν «Κομιτατζίς»), μία εσωτερική επαναστατική επιτροπή που λειτουργούσε στη Μακεδονία και μία εξωτερική επιτροπή στη Σόφια. Και οι δύο επιτροπές υπάγονταν στην Ανώτατη Επιτροπή της Σόφιας, η οποία το 1894 συνέταξε τα καταστατικά των επαναστατικών οργανώσεων Μακεδονίας-Αδριανουπόλεως. Στην εισαγωγή των καταστατικών, ως σκοπός των οργανώσεων αναφέρεται «η πολιτική αυτονομία της Μακεδονίας και του βιλαετίου της Αδριανουπόλεως υπό την εγγύηση των Δυνάμεων». Αξιοσημείωτη είναι η σχεδόν απόλυτη ομοιότητα που παρουσίαζε η εσωτερική δομή της Μακεδονικής Οργάνωσης –κατά τη βρετανική άποψη– με την οργάνωση Sinn Féin και τον Ιρλανδικό Δημοκρατικό Σύνδεσμο το 1919 και 1920!

Τα συμπεράσματα που διατυπώνονται στο υπόμνημα και αποδίδουν τις εκτιμήσεις του Foreign Office για το μέλλον της Οργάνωσης είναι τα εξής:

1. Η Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση έχει ζωή 30 ετών. Ο αρχικός λόγος υπάρξεώς της έχει εκλείψει. Σήμερα εξακολουθεί να υπάρχει εξαιτίας των πολύπλοκων οργανωτικών της δομών που καθιστούν δύσκολη τη διάλυσή της.

2. Εάν η ΕΜΕΟ συνδέεται στενά με τη βουλγαρική κυβέρνηση, δεν έχει τόση σημασία. Σημασία έχει το γεγονός ότι η Οργάνωση εξακολουθεί να ασκεί σημαντική επιρροή στους κύκλους της βουλγαρικής κυβέρνησης και είναι σε θέση να εξουδετερώνει τα διαβήματα διαμαρτυρίας που γίνονται εναντίον της.

3. Η ΕΜΕΟ έχει χάσει τα καλύτερα ηγετικά στελέχη της και η οργανωτική ιεραρχία της εκφυλίζεται. Τα κέντρα της έχουν εξελιχθεί σε άντρα κακοποιών.

4. Τώρα δεν έχουν κανένα συγκεκριμένο ιδεολογικό στόχο και αν ληφθεί υπόψη ότι τα Βαλκάνια διανύουν μία ειρηνική περίοδο, η Οργάνωση αναμένεται να διαλυθεί νομοτελειακά. Κατά συνέπεια, τονίζεται, πρέπει να αποφευχθεί οποιαδήποτε κατά μέτωπο επίθεση που θα τους συσπειρώσει και θα τους δώσει δημοσιότητα και παράταση ζωής. Εξάλλου, η παγίωση της σερβικής κατοχής στη νότια Μακεδονία θα αποκόψει τους πράκτορες της οργάνωσης από την επικοινωνία με τον τοπικό πληθυσμό, θα στερήσει την οργάνωση από τους πόρους και γενικότερα από την όποια υποστήριξη βρίσκει στην επαρχία. Προς την κατεύθυνση αυτή θα μπορούσε να συμβάλλει αποφασιστικά η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση βελτιώνοντας την τοπική διοίκηση και εξασφαλίζοντας στους υπαλλήλους και στη χωροφυλακή ένα ανεκτό επίπεδο

διαβίωσης.

5. Η εξασθένηση της δράσης των Κομιτατζήδων θα συμβάλλει στη βελτίωση των σερβοβουλγαρικών σχέσεων και θα προωθήσει την ιδέα της σερβοβουλγαρικής σλαβικής ομοσπονδίας, τη μόνη εξέλιξη που θα μπορούσε να επιλύσει οριστικά το Μακεδονικό πρόβλημα⁴³.

6. Οι Συμφωνίες του Λοκάρνο και η άμεση παρέμβαση της Κοινωνίας των Εθνών στο ελληνοβουλγαρικό επεισόδιο του Πετριτούου ενίσχυσαν σημαντικά το κύρος του Οργανισμού της Γενεύης. Άρα, υποδεικνύεται στο υπόμνημα, η βρεταννική κυβέρνηση θα πρέπει μέσω της Κοινωνίας των Εθνών να υποστηρίξει το Σερβο-Κροατο-Σλοβενικό βασίλειο, το οποίο τη στιγμή αυτή είναι η κυριότερη δύναμη για τη διατήρηση της τάξης στα Βαλκάνια και να το αποτρέπει να διεθνοποιεί μικρές τοπικές αψιμαχίες που θέτουν σε κίνδυνο την ειρήνη.

Απ' όσα αναφέρθηκαν παραπάνω προκύπτει ότι η στάση του βρεταννικού υπουργείου των Εξωτερικών στο Μακεδονικό ζήτημα μέχρι και το 1925 ήταν σταθερά αρνητική σε ό,τι αφορούσε τα αιτήματα α) της αυτονομίας της Μακεδονίας και β) της ανάμειξης της Κοινωνίας των Εθνών στο μειονοτικό πρόβλημα της Βουλγαρίας στη σερβική και ελληνική Μακεδονία. Σύμφωνα με την επικρατούσα άποψη στο Foreign Office, υπεύθυνοι για τη συντηρούμενη ένταση στο Μακεδονικό και στις σχέσεις του Βουλγαρικού κράτους με το Σερβο-Κροατο-Σλοβενικό βασίλειο και την Ελλάδα ήταν α) η δράση της ΕΜΕΟ (VMRO) και η συνενοχή ή η αδυναμία των βουλγαρικών κυβερνήσεων να διαλύσουν τα στρατηγεία τους στο βουλγαρικό έδαφος και β) η κακή σερβική διοίκηση στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία, που είχε ως αποτέλεσμα την απάθεια της πλειοψηφίας του αγροτικού πληθυσμού. Ο τελευταίος, φοβούμενος τα σκληρά αντίποινα των Κομιτατζήδων απέφευγε να συνεργαστεί με τις τοπικές αρχές για την αποφασιστική αντιμετώπισή τους. «Το κλειδί για την ειρήνη στη νότια Σερβία βρίσκεται στη διάλυση της ΕΜΕΟ και στη βελτίωση της σερβικής διοίκησης», ανέφερε ο Βρεταννός επιτετραμμένος Kennard προς τους προϊσταμένους του στο Foreign Office από το Βελιγράδι, το 1927, και ως πρώτο βήμα για τη ριζική αντιμετώπιση του προβλήματος πρότεινε τη μη χρησιμοποίηση στο μέλλον του ονόματος «Μακεδονία» στα επίσημα κρατικά

43. Βλ. σημείωση 41. Πρβλ. τις παρατηρήσεις του Γ. Μυλωνά για το Μακεδονικό, γραμμένες το 1947, οι οποίες δείχνουν ότι, αν και είχαν μεσολαβήσει τόσα γεγονότα, η ουσία του προβλήματος παρέμενε σχεδόν αμετάβλητη. Η διαφορά αφορούσε τη δυνατότητα δημιουργίας μιας «Σλαβικής Ζώνης» που θα συμπεριλάμβανε τη γιουγκοσλαβική και τη βουλγαρική Μακεδονία. Βλ. G. E. Mylonas, *The Balkan States. An Introduction to their History*, 2nd Edition, U.S.A. 1947, σ. 205.

έγγραφα γενικά!

Η βρεταννική διπλωματία, επιδιώκοντας να αποτρέψει επικίνδυνες εξελίξεις στη Βαλκανική, συνέχισε και τα επόμενα χρόνια την τακτική των διπλωματικών και οικονομικών πιέσεων προς τη βουλγαρική κυβέρνηση, ιδιαίτερα σε περιόδους κλιμάκωσης της τρομοκρατικής δράσης των Κομιτατζήδων, που επέσυραν κατά κανόνα τις σκληρές αντεκδικήσεις της Γιουγκοσλαβίας, όπως συνέβη στο δεύτερο εξάμηνο του 1927 και το 1928. Η αιφνίδια σκλήρυνση της βρεταννικής πολιτικής στο ζήτημα αυτό εκφράστηκε τον Αύγουστο του 1928 με κοινό αγγλο-γαλλικό διάβημα υπό μορφή ultimatum στη Σόφια, από την ικανοποίηση του οποίου οι δύο δυτικοευρωπαϊκές δυνάμεις εξαρτούσαν την εκχώρηση του νέου δανείου στη Βουλγαρία και υπογράμμιζε την άρνησή τους να δεχθούν την εκδοχή της αυτονομίας για τη Μακεδονία και την ανακίνηση του μειονοτικού προβλήματος. Το Foreign Office θεωρούσε την αυτονομία όχι μόνον πρακτικά αδύνατη, αφού συνεπαγόταν την αναθεώρηση των συνθηκών της ειρήνης, αλλά και επικίνδυνη σε συνάρτηση με την τρέχουσα ευρωπαϊκή συγκυρία του 1928, δεδομένου ότι το διπλωματικό «άνοιγμα» του Μακεδονικού θα ευνοούσε τα ιταλικά σχέδια για την εξασθένηση της Γιουγκοσλαβίας και την πολιτική αποσταθεροποίηση της περιοχής. Ο σεβασμός, κατά συνέπεια, των συνθηκών της ειρήνης θα εξακολουθούσε να είναι η αφετηρία των βρεταννικών διαβημάτων στη Σόφια και της αταλάντευτης θέσης του Foreign Office σε ό,τι αφορούσε το Μακεδονικό για ολόκληρη τη δεκαετία του 1920.